

**„HA SENKI SEM KEZDI EL,
SENKI SEM FOGJA BEFEJEZNI”
A KÉT PATACHICH ÉRSEK ÉS
A KATOLIKUS MEGÚJULÁS (1733-1784)**

A kalocsai Érseki Kastély dísztermében két grisaille látható.¹ Az egyik a „*Deo*” felirat szerepel és az új barokk Főszékesegyház építési munkálatait mutatja be. A másik képen a „*Sacerdotio*” felirat fölött az új Érseki Kastély építése látható. A két grisaille mellett két, ugyanolyan technikával készült portrét is láthatunk, amely Patachich Gábor és másodunokaöccse, Patachich Ádám kalocsa-bácsi érsekeket (1733-1745 ill. 1776-1784) ábrázolja. Az alkotás a Főegyházmegye újjászületésének kíván emléket állítani, amely a hosszú török hódoltság után csak a XVIII. században kezdődhetett el. A két Patachich Kalocsa eme fontos időszakának két kiemelkedő alakja.

Egyikőjük volt az első érsek, aki tartósan az éppen a török alól felszabadult, elnéptelenedett és szegény egyházmegyéjében tartózkodott, ahol elkezdte szisztematikusan megvalósítani a trienti dekrétumokat. Klerikusokban és hívőkben szükségét szenvedett, de annál nagyobb lelkesedéssel kezdett neki a feladatnak. Fontos intézkedéseket hozott, fontos intézményeket hozott létre, megreformálta az egyházmegyéjét annak legkisebb sejtjétől kezdve egészen az egyházi vezető szervekig. Az unokaöcs Patachich Ádám a század második felében egészen más körülmények közé érkezett Kalocsára. Nagybátyja

¹ Jelen tanulmány a 2006-ban, Rómában megvédett *La rinascita della Chiesa d'Ungheria dopo la conquista turca nell'attività di Gábor Patachich e di Ádám Patachich, Arcivescovi di Kalocsa-Bács (1733-1784)* című doktori disszertáció anyagából merít, amelyet a Pápai Gergely Egyetem Egyháztörténelmi Karán nyújtottam be. A tézis moderátora P. Luigi Mezzadri CM volt. A disszertáció várhatóan a *Collectanea Vaticana Hungariae* sorozatban fog megjelenni Budapesten ill. Rómában. A most közölt tanulmány korábbi változata 2007-ben jelent meg: TÓTH T., *Patachich Gábor, Patachich Ádám és a katolikus reform Magyarországon. A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye példája (1733-1784)*. In: *A tudomány keresztútjain*. Szerk. TOMPÁNE DAUBNER K., SZÁNTÓ Z., MIKLÓS Gy., MIKLÓSNÉ ZAKAR Á., BALÁZS J. Kalocsa 2007. (Tomori Pál Főiskola Tudományos mozaik 4.) 227-243. Az ott közölt írás most átdolgozásra, kiegészítésre és pontosításra került.

idejéhez képest ő már egy jól szervezett, papokban és hívekben bővelkedő egyházmegyét talált. Ádám érsekre már csak kisebb feladatok vártak, mint az új Érseki Kastély felépítése, amely a barokk érseki székesegyházzal együtt a Főegyházmegye sokrétű megújulásának szimbóluma lett.

1. A MAGYAR EGYHÁZ A TÖRÖK HÓDOLTSÁG IDEJÉN

Az oszmán hódítás, amely a reformációval egy időben történt, megváltoztatta Magyarország sorsát.² Az 1526-os mohácsi csata lett a középkori Magyar Királyság bukásának szimbóluma, amelyet nemcsak a külső okok (a török expanzió), de belső okok (a politikai megosztottság) is elősegítettek. A törökök 1541-ben a fővárost, Budát is elfoglalták. Ekkor szakadt a Királyság három részre:

1. Az ún. Királyi Magyarország (Magyar Királyság) a középkori Királyság főként északi (Felvidék) ill. nyugati részét foglalta magában, a Habsburg uralkodók fősége alatt. A feudális államszervezet és hivatali rendszer átvészelték a szakadást. A XVI. század végén a lakosságának nagy része csatlakozott ugyan a reformációhoz, de a kulcspozíciók katolikus kézben maradtak. A XVII. század folyamán aztán a többség újra katolikussá lett a Habsburgok és olyan egyháziak tevékenységének köszönhetően, mint Pázmány Péter bíboros, prímás, esztergomi érsek (1616-1637), akik a trienti reformokat igyekeztek megvalósítani.

2. Erdélyi Fejedelemség a Partiummal átmeneti államként jött létre, mégis önálló maradt egészen 1711-ig. A terület függetlensége relatív volt, mivel a szultán vazallusának számított, de az ott lakók szíve keresztény maradt. Multikulturális ország volt, mivel ma-

2 A török kort követő újjászületést akkor érthetjük meg igazán, ha összefoglaljuk a Főegyházmegye középkori történetét, hogy ezáltal is kidomborítsuk a kort és a török örökséget, az okozott károkat. A XI. században született meg a Magyar Királyság, és ekkor szerveződött meg a magyar Egyház is. Szent István király (997-1000/1001-1038) tíz egyházmegyét szervezett. Kalocsát a század első évtizedében alapították, az első püspöke egy bencés szerzetes volt, Asztrik, akiről nem sok adat maradt az utókorra. István követeként hozta el II. Szilveszter pápától (999-1003) a királyi koronát az új uralkodónak. Kalocsa és Esztergom rövid időn belül érseki székek lettek, ami azért meglepő, mert egy új királyság születésekor általában csak egy metropolitai széket alapítottak, amint Lengyelország és Csehország esetében is látható, ahol ugyanebben az időszakban csak egy érsekséget találunk. Nem világos tehát, hogy miért két egyházmegyét emeltek érseki rangra egy helyett, de az sem világos, hogy miért kettős nevet kapott a Főegyházmegye, miért Kalocsa és Bács (Bač) városokról nevezték el. Az teljesen bizonyított, hogy a középkor folyamán az érseki egyházmegyének ez a két székhelye volt, két székesegyházzal és két székeskáptalannal, de az nem világos, hogy hogyan alakult ki ez a sajátos szerkezet. Egyesek szerint két egyházmegye egyesüléséről van szó, mások pedig arról beszélnek, hogy a székhelyet Kalocsáról Bácsra, majd Bácsról újra Kalocsára helyezték át. Mindenesetre a kalocsa-bácsi érsekek fontos szerepet töltek be a középkori Magyar Királyságban, mivel a magyar egyházi hierarchia második méltóságának számítottak, és a középkori Magyarországon fontos állami hivatalokat töltöttek be, fontos döntéseket hoztak. A szuffragáneos egyházmegyék Szerém (Srijem/Srem), Erdély, Várad (Nagyvárad; Oradea), Zágráb és Zengg-Modrus (Senj-Modruš) voltak.

gyarok (magyarok és székelyek), németek (szászok) és (havasalföldi és moldvai) románok lakták. 1768-ban az erdélyi országgyűlés Európában egyedülálló módon elismerte ugyan négy vallás (katolikus, református, evangélikus és unitárius) szabad gyakorlatát, de a Fejedelemség lényegében protestáns maradt: katolikus püspök nem tehette be a lábát Erdélybe egészen 1715-ig.

3. A törökök a Budától délre eső országrészeket hódították meg. Az ottomán közigazgatást vezették be ezeken a területeken, de megmaradt a helyi keresztény közigazgatás is. A lakosok is keresztények maradtak, bár a többségük csatlakozott a reformációhoz, főként a helvét hitvalláshoz. A másik fontos jelenség az volt, hogy délről illír (azaz délszláv) népek érkeztek a területre, valamint folyamatosan nőtt az iszlám és ortodox vallásúak száma is. A katolikus – főként ferences – missziók révén tudott csak fennmaradni a területen a katolicizmus.

Gyakorlatilag csak a győri és nyitrai (Nitra³) egyházmegyéék maradtak érintetlenek a török pusztítástól. Az Esztergomi Főegyházmegye székhelyét az északabbra fekvő Nagyszombatba (Trnava) kellett áthelyezni, ahol az egészen 1820-ig maradt. Az egri püspök székhelye Kassa (Košice) lett. Kalocsa-Bács, Csanád, Pécs, Szerém (Srijem/Srem), Vác, Veszprém a török uralom, Erdély és Várad (Oradea) a protestáns térhódítás miatt nem működhetek. A horvát Zágráb és Zengg-Modrus (Senj-Modruš) egyházmegyéket is részben elfoglalták a török hódítók, Bosznia pedig különleges helyzetbe került azáltal, hogy a ferences missziós püspökök székhelye lett.

Fontos tény, hogy a régi Királyság összes püspöki székét betöltötték királyi kinevezések révén még akkor is, ha a püspökök többsége nem tudta hivatalát elfoglalni vagy a hódítás, vagy a reformáció miatt.⁴

3 A helység jelenlegi hivatalos nevét, amennyiben az jelenleg más országban található, zárójelben jelezzük.

4 BEKE M., *Esztergomi érsekek a kezdetektől és apostoli adminisztrátorok az újkortól napjainkig*. 412sk. In: *Esztergomi érsekek 1001-2003*. Szerk. BEKE M. Budapest 2003. 411-413.; KATONA I., *A kalocsai érseki egyház története*. Ford. TAKÁCS J., a ford. szakmailag ell. és s.a.r., az előszót és a kiegészítő jegyzeteket írta THOROCZKAY G., szerk. ROMSICS I., THOROCZKAY G. Kalocsa 2001-2003. [= KATONA S., *Historia metropolitanae Colocensis Ecclesiae*. Colocae 1800sk.] II. kötet, 57-668. jegyzet; *Az Egri Főegyházmegye névtára 2004*. *Schematismus Archidioecesis Agriensis pro anno Domini MMIV*. Szerk. FICZEK L. Eger 2004. (Az Egri Főegyházmegye ünnepi sematizmusa VII. *Schematismus archidioecesis Agriensis VII.*) 16.; *A Gyulafehérvári Főegyházmegye Névtára. Isten Szolgája, Márton Áron püspök születésének századik évében*. 1996. Gyulafehérvár [1996]. 8sk.; *Váci egyházmegyei almanach Szent István millénneum évében*. Szerk. BÁNK J. Vác 1970. 142-180.; *A Nagyváradi Egyházmegye történelmi sematizmusa. Schematismus historicus Dioecesis Magnovaradiensis latinorum*. 2003. Összeáll. FODOR J. Nagyvárad 2003. 131sk.; *A Veszprémi Főegyházmegye névtára 2000*. Veszprém 2000. 10.; *A Szeged-Csanádi Egyházmegye Névtára 2000*. Szeged 2000. 21sk.; *Győregyházmegyei Almanach. Schematismus Dioecesis Jaurinensis*. Szerk. BÓNA L. Győr 2001. 36sk.; *Schematismus Cleri Dioecesis Nitriensis pro anno a Christo nato MCMXIII*. Nitriae 1912. 10-12.; *A Pécsi Egyházmegye Név- és Címtára 1999*. Pécs 1999. 8sk.; *Opći Šematizam Katoličke Crkve u Jugoslaviji. Crkev u Jugoslaviji 1974*. Szerk. K. DRAGANOVIĆ, et al. Zagreb 1975. 54, 138sk., 427sk.

Az 1526 és 1732 között kinevezett megyéspüspökök száma

Egyházmegye	Időszak	Hossz	A kinevezett püspökök száma
Esztergom	1526-1745	219	15
Kalocsa	1527-1732	205	18
Eger	1527-1744	217	23
Nyitra (Nitra)	1512-1736	224	20
Győr	1535-1732	197	18
Pécs	1526-1734	208	36
Vác	1520-1734	214	36
Erdély	1524-1739	215	22
Várad (Nagyvárad, Oradea)	1527-1732	205	19
Veszprém	1524-1744	220	27
Csanád	1526-1739	213	36
Zágráb	1518-1747	229	22
Zengg-Modrus* (Senj-Modruš)	1537-1745	208	20
Szerém (Srijem/Srem)	1526-1733	207	27
Bosznia	1533-1749	216	18

* Az egyházmegyének meglehetősen zavaros története volt ezekben a századokban. Jelen felsorolásban a zenggi (10) és zengg-modrusi (10) püspökök vannak felsorolva egészen 1617-ig. Hat modrusi püspökről tudunk az 1617-es Zenggel történt egyesítésig, de a zenggi felsorolás teljesebb.

A török által elfoglalt vagy protestáns területen lévő püspökségek gyakorlatilag címzetes püspöki székek lettek, amelynek címet viselőik általában a pályafutásuk elején kapták meg abban a reményben, hogy később egy fontosabb püspökség élére kerülhetnek. Éppen ezért ezeken a helyeken gyakran váltották egymást a főpapok. Csanádnak, ahogy Vácnak és Pécsnek is például 36-36 püspöke volt mintegy 200 év alatt. Ezek között az egyházmegyék között Kalocsa különleges szerepet töltött be, amit az is jelez, hogy Kalocsának 1526 és 1732 között „csak” 18 főpásztora volt, és az egyházi hierarchiában változatlanul a második helyet töltötte be Esztergom után. Az érseki titulus ugyanis egy életmű, egy az Udvarnál, vagy az Egyházban eltöltött hosszú, hűséges szolgálat elis-

merését jelentette. Hat főpap (33,5 %⁵) csak egy évig élvezhette az érseki széket: öten meghaltak, egyet pedig áthelyeztek. Borkovich Márton (1586-1587) éppen 89 éves volt, amikor kalocsa-bácsi érsekké nevezték ki – egy éven belül meg is halt. Négy érsek (22 %) kapta meg később primási széket és hárman (16,5 %) a bíbort. A többségük nemes volt (legalább 12-en, 66,5 %) és hárman (16,5 %) tartoztak valamilyen szerzetesrendhez (két pálos és egy ferences). Öt főpap (28 %) horvát volt, mivel a horvátországi egyházmegyék Kalocsa szuffragáneusai voltak. Az érseki szék gyakran maradt betöltetlen (38 évben, 18,5 %). A leghosszabb ideig 22 éven keresztül.

A másik különbség az volt, hogy az összes kalocsa-bácsi érsek párhuzamosan egy másik, valóban működő egyházmegye püspöke is volt.

A kalocsa-bácsi érsekek által kormányzott egyházmegyék

Kormányzott egyházmegye	A kinevezés évében		A halál ill. áthelyezés évében	
	Hányszor	%	Hányszor	%
Győr	7	39	9	50
Nyitra	4	22	4	22
Zágráb	3	16,5	2	11
Veszprém	1	5,5	1	5,5
Eger**	1	5,5	1	5,5
Várad	1	5,5	1	5,5
Vác	1	5,5	-	0
ÖSSZESEN	18	100	18	100

** Csáky egri püspök is volt 1709 és 1711 között, de mindenesetre az érseki kinevezése után, így Eger egy harmadik egyházmegye volt a számára. Egri püspökként nem említjük ebben a felsorolásban.

Ennek ellenére nem beszélhetünk egyszerűen kumulációról, mivel az adminisztrált egyházmegye a hatalmat és az anyagi forrásokat jelentette, az érseki titulus pedig a rangot és az elismerést. Az adminisztrált egyházmegyék legtöbbször a gazdag és apróbb károkat szenvedett Győr (9 alkalommal, 50 %) és Nyitra (4, 22 %) voltak. A püspököknek csak a felét (9, 50%) erősítette meg Róma.

Ennek a kornak az érsekei nem valósíthatták meg a Tridentinum reformrendeleteit

⁵ A számok általában 0,5 egységnyi pontossággal vannak megadva.

a Főegyházmegyékben, annál többet tevékenykedtek azonban az adminisztrált püspökség területén. Ketten közülük, Gregoriánczi Pál (1565) és Draskovich György (1572-1587) részt vettek a Trienti Zsinaton (1545-1563) is. Buda felszabadítása (1686) után ismét többet lehetett tenni a Főegyházmegye területén, de a Rákóczi-szabadságharc (1703-1711) alatt ismét megsemmisült minden. Gróf Csáky Imre (1710-1732) bíboros belekezdett ugyan néhány reformba, a valódi fordulópontot csak az 1733-as év hozta el, amikor Patachich Gábort kalocsa-bácsi érsekké nevezték ki.

2. EGYHÁZIAK A MEGÚJULÁS SZOLGÁLATÁBAN: A KÉT PÜSPÖK ALAKJA KALOCSAI KINEVEZÉSÜK ELŐTT

A Katolikus Egyház a trienti dekrétumokat csak nagyjából 200 éves késéssel tudta azokban a régiókban végrehajtani, amelyek török uralom alatt álltak, vagy a protestáns Erdélyi Fejedelemséghez tartoztak. Ezeken a helyeken olyan jól képzett egyháziakra volt szükség, akik sikerrel tudtak vitába szállni a protestánsokkal, ill. képesek voltak a török uralom alól felszabadult területeken szinte a semmiből mindent újra felépíteni. A megújulás kulcsfigurái azok a klerikusok voltak, akiknek nagy része a római *Collegium Germanicum et Hungaricum* növendéke volt. A kollégium mai formájában 1580-ban jött létre, a Loyolai Szent Ignác (1491-1556) által 1552-ben alapított *Collegium Germanicum* ill. az egykori alumnus Szántó (Arator) István (1541-1612) jezsuita által 1579-ben alapított *Collegium Hungaricum* egyesülése révén. Az intézetet azzal a céllal alapították, hogy az *Urbs aeterna*-ban jól képzett és katolikus szellemisségű papokat képezzenek ki. Az új alumnusoknak esküt is kellett tenniük, hogy a tanulmányaik végeztével hazatérnek, és otthon fogják a szolgálatukat ellátni. Jelentős tény, hogy a XVIII. század megyéspüspökeinek a fele Rómában tanult.⁶

6 BEKE, *Esztergomi érsekek*, 413.; KATONA, *A kalocsai érseki*, II., 668-1063. jegyzet; *Az Egri Főegyházmegye*, 16.; *A Gyulafehérvári Főegyházmegye*, 9.; *Váci egyházmegyei*, 174-188.; *A Nagyváradai Egyházmegye*, 132.; *A Veszprémi Főegyházmegye*, 10sk.; *A Szeged-Csanádi Egyházmegye*, 21sk.; *Győregyházmegyei Almanach*, 36sk.; *Schematismus Cleri Dioecesis Nitriensis*, 12.; *A Pécsi Egyházmegye*, 9.; *Schematismus Dioecesis Neosoliensis pro anno MCMII ab erecta sede Episcopali CXXVI*. Neosolii 1902. 7.; *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Rosnaviensis pro anno Iesu Christi MCMVI*. Rosnaviae 1905. 5.; *A Szombathelyi Egyházmegye Névtára 2000*. *Schematismus Dioecesis Sabariensis pro anno Domini MM*. Szerk. HORVÁTH L., RÁBA I. Szombathely 2000. 20.; *Schematismus almae Dioecesis Scepusiensis pro anno a Christo nato MCMXIII ab erecta sede Episcopali 137*. Agriae 1913. 1sk.; *A Székesfehérvári Egyházmegye névtára*. Szerk. MÓZESSY G. Székesfehérvár 2001. 15.; *Opći Šematizam*, 54., 138sk., 427sk.; VÉGHSEŐ T., «*Catholice reformare*». *Ágoston Benkovich O.S.P.P.E. missionario apostolico, vescovo di Várad (1631-1702)*. Budapest, Roma 2007. (Collectanea Vaticana Hungariae - Series I; Classis II.), Appendice II.

A római alumnusok aránya a Magyar Királyság megyéspüspökei között a 18. században

Egyházmegye	Időszak	Összes	CGU	%
Esztergom	1695-1799	6	3	50
Kalocsa	1696-1817	8	7	87,5
Eger	1699-1799	4	4	100
Erdély	1696-1815	13	5	38,5
Vác	1689-1795	10	5	50
Nagyvárad	1681-1802	10	6	60
Veszprém	1687-1802	7	3	43
Csanád	1700-1828	7	4	57
Győr	1696-1802	5	1	20
Nyitra	1696-1804	7	4	57
Pécs	1687-1799	7	2	28,5
Zágráb	1694-1827	9	4	44,5
Zengg-Modrus	1698-1833	10	1	10
Bosznia***	1699-1805	7	1	14,5
Szerém	1698-1771	8	2	25
ÖSSZESEN		118	52	46 %

*** Boszniát Szerémmel 1773-ban egyesítették. Azóta hívják Diakovári (Điakovo) Egyházmegyének, illetve 2008 óta Főegyházmegyének. Első püspöke Matej Franjo Krtica (1773-1805) volt. Statisztikai okokból a bosnyák püspökök között soroljuk fel.; Egy érdekesség, hogy 1776-ban létezett még egy másik terv is, amely szerint Szerémet Kalocsához és Pécshez csatolták volna: „*Lunione del Sirmio alle Diocesi Coloczensi e Quinquecclesiensi sarebbe più opportuna pel bene della Religione*”. Vatikáni Titoktartó Levéltár (Città del Vaticano; Archivio Segreto Vaticano, ASV) Archivio della Nunziatura di Vienna (Arch. Nunz. Vienna), 136, fol. 244r.

A római alumnusok aránya a Magyar Királyság megyéspüspökei között a Mária Terézia által alapított egyházmegyékben

Egyházmegye	Időszak	Összesen	CGU	%
Besztercebánya (Banská Bystrica)	1776-1813	2	2	100
Rozsnyó (Rožňava)	1776-1799	3	-	0

Szombathely	1777-1804	2	2	100
Szepes (Spiš)	1776-1806	2	1	50
Székesfehérvár	1777-1811	2	1	50
ÖSSZESEN		11	6	60

A germanikus-hungarikus megyéspüspökök száma 52 (46 %) volt a régebbi magyar egyházmegyékben (amelyeket 1700 előtt alapítottak) és 6 (60 %) az újabbakban, amelyeket Mária Terézia (1740-1780) alapított.

Zajezdai gróf Patachich Gábor Hermann Antal (1708-1735-ig báró;⁷ 1699-1745⁸) és zajezdai báró Patachich Ádám Sándor (1735-től báró;⁹ 1716-1784¹⁰) horvát főnemesek voltak. A kutatások jelenlegi állása szerint¹¹ a férfiágon 1817-ben kihalt Patačić család a XV. századra tudja magát visszavezetni, de egyes feljegyzések már 1370 körül ismerik az első ismert őst. A család a XVIII. század elején emelkedett fel. Gábor apja, Patachich III. Boldizsár (Baltazár; 1663–1719) a bécsi Udvarban hűséges szolgálatáért cserébe

7 Az édesapja jogán kapott bárói kinevezés kelt Bécsben, 1708. július 25-én. *Libri regii. Királyi könyvek. 1527-1918.* DVD-ROM. Szerk. VISSI Zs., TROSTOVSZKY G., NÉMETH I., TUZA Cs., CSAVLEK J., MAGYARI G., NÉMETH Gy. Fotó CZIKKELYNÉ NAGY E., MICHELLER J.né, SZÉNÁSI J.né, Budapest 2006. 27.227; A grófi kinevezés kelt Laxenburgban, 1735. május 21. *Uo.* 37.239; Másolatban: Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (Kalocsa, KFL) I.1.c. Patachich Gábor, *Laxenburg, 1735. május 21.* Vö.: Magyar Országos Levéltár (Budapest, MOL) A 34 Conceptus Referadarum, 1735, N. 36.

8 Magyarlak (Mađarevo), 1699. május 3. (kereszttség) – Bécs, 1745. december 5. Vö. ASV Archivum Concistorialis (Arch. Concist.), Processus Concistorialis (Processus Concist.), 117, fol. 748; KFL I.1.c. Patachich Gábor, *Bécs, 1745. december 5.* Gábor érsek születési helye bizonytalan, azonban nagy valószínűséggel feltételezhetjük hogy Novi Marof, azaz akkori magyar nevén Új-Lepenye a születés helye, ugyanis itt volt a családnak egy kúriája, ahol Gábor bátyja is született, a hely pedig akkor a magyarlak plébániához tartozott. Nacionalna Sveučilišna Knjižnica (Zágráb, NSK) R 4086 *Status Familiae Patachich sive notitia illius universalis Honorifica, aequae ac Utilis ex Archivis et Documentis Authenticis desumpta, ac Viennae in hunc librum anno MDCCXXXIX redacta*, fol. 96r; MAČEK, P., *Rod Patačića od Zajezde. Rodoslovna rasprava.* Zagreb 2004. 171., BRANKO, N., *Ruševine zamkova na jugoistočnim obroncima Ivanščice.* 110. In: Građevinar 56 (2004) 105-110. Magyarul is hozzáférhető a világhálón: *Várromok az Iváncsics hegy délkéleti lejtőin.* Ford. SZATANÉK J.: <http://jupiter.elte.hu/aaacikk2/059ivancsics.htm> (2009. szeptember 30.).

9 Kelt Laxenburgban, 1735. május 21. *Királyi Könyvek* 37.240; Vö.: MOL A 34 Conceptus Referadarum, 1735, N. 36.

10 Hrnetić, 1616. február 18. (kereszttség) – Kalocsa, 1784. július 19. Vö. ASV Arch. Concist., Processus Concist., 148, fol. 313; Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár (Kalocsa, KFK) Manuscriptum (Ms) 256. *Diarium Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Domini Francisci Caroli Palma...* 64sk.; Hrnetić ma Károlyváros (Karlovac) része, minden bizonnyal ezen a környéken született Ádám. Az egykorú feljegyzések károlyvárosinak mondják. ACGU Hist. 2, N. 451; ASV Arch. Concist., Processus Concist. 148, foll. 308r, 309v.

11 MAČEK, P., *Rod Patačića od Zajezde. Rodoslovna rasprava.* Zagreb 2004.

1707-ben főispáni kinevezést,¹² majd a következő évben bárói címet kapott.¹³ 1709-ben megkapta a Zrínyiktől konfiskált (a neves főúri család utolsó férfitagja 1703-ban halt meg börtönben) hatalmas birtokokat.¹⁴ Magyar feleségétől, gereci Geréczy Teréztől (ca. 1675–1722) 13 gyermeke született. Az egyházi hivatást választó családtagok közül is kiemelkedik Boldizsár legkisebb öccse, Patachich IV. György SJ boszniai püspök (1703–1716), Boldizsár fia, I. Gábor (azaz György püspök unokaöccse) valamint III. Ádám (Boldizsár egyik bátyja unokájaként Gábor másodunokaöccse) kalocsa-bácsi érsekek. A család történetét kutatók számára az egyik legfontosabb korabeli forrás a zágrábi Országos és Egyetemi Könyvtár ritkaságai között őrzött családi krónika, a *Status Familiae Patachich*.¹⁵

Párhuzamosan követve a Gábor és Ádám életútját, sok párhuzamot fedezhetünk fel. A filozófiai tézisek megvédése után (Nagyszombat¹⁶ és Bécs¹⁷) a római Collegium Germanicum-Hungaricum növendékei lettek, ahol az Örök Város különleges kulturális és vallási (abban a korban jellemzően barokk és trienti) atmoszféráját szívták magukba. Egyikőjük 1718 és 1722¹⁸ között, másikuk 1735 és 1739¹⁹ között volt Rómában. A Kollégium mindkettőjük számára a jövőre nézve is fontos vonatkoztatási pont lett. Abban a megtiszteltetésben is részük volt, hogy Mindenszentek napján a Szentatya

12 Királyi könyvek 27.141.

13 Bécs, 1708. július 25-én. Uo. 27.227.

14 A diploma: Horvát Állami Levéltár (Zágráb; Hrvatski Državni Arhiv, HDA) 752, Obiteljski Fond Patačić (OFP), 1. doboz, Bécs, 1709. szeptember 25.; Királyi könyvek 27.219.

15 NSK R 4086 *Status Familiae Patachich sive notitia illius universalis Honorifica, aequae ac Utilis ex Archivis et Documentis Authenticis desumpta, ac Viennae in hunc librum anno MDCCXXXIX redacta*; A gyönyörű, 58 színes akvarellt is tartalmazó kódexet a Könyvtár a honlapján (www.nsk.hr) is publikálta: http://www.nsk.hr/Bastina/knjige/Status_familiae_Patachich/Status_familiae_Patachich.html (2009. szeptember 30.); A képekkel illusztrált *Status Familiae Patachich* szövegének van egy kéziratban megmaradt másolata is a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia Levéltárában (Zágráb; Arhiv Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti, AHAZU): IV.c.31/430; Megjegyzendő, hogy mindkét példány érdekes adatokat tartalmaz a később történekről is, mivel a családtagok tovább írták a krónikát egészen 1814-ig.

16 A Kollégium Germanicum et Hungaricum Levéltára (Róma; Archiv des Collegium Germanicum et Hungaricum, ACGU) *Historia* (Hist.) 2, N. 58; *Marticula et Acta Hungarorum in universitatibus studentium. 2. Roma, Collegium Germanicum et Hungaricum. I. Matricula (1559-1917). A római Collegium Germanicum et Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai. I. Anyakönyv (1559-1917)*. Ed./Szerk. A. VERESS. Budapest 1917. (Fontes Rerum Hungaricarum. Magyar Történelmi Források. II.) 128sk.

17 KATONA, *Historia metropolitanae*, II. kötet, CLXXXIX. fejezet.

18 ACGU Hist. 2, N. 58.

19 Uo. N. 451.

jelenlétében tarthatták az ünnepi prédikációt (1721,²⁰ 1738²¹). Gábor így ír később életének erről az időszakáról:

„*El kell mondanom, hogy a Kollégiumban elkövettem néhány hibát, de azt is be kell vallanom, hogy az ottani élet és fegyelem olyan kedves volt számomra, hogy a kollégiumi életet még ma is elcserélném az érsekségemmel. A legőszintebben mondom mindezt.*”²²

Az unokaöccs, Ádám, érdeklődött az irodalom iránt is, egy fontos itáliai kör, az Árkádia tagja lett Rómában.²³ Ez a későbbiekben is meghatározta mind műveltségét mind kulturális érdeklődését. Miután megszerezték a teológiai doktorátust, és a Lateráni Bazilikában pappá szentelték őket (1722²⁴ és 1739²⁵), Gábor és Ádám is visszatértek Horvátországba, és azon nyomban plébánosok lettek. Gábor Varasd (Varaždin) szabad királyi város plébánosa lett (1723),²⁶ míg Ádám Verbovec (Vrbovec) családi birtok plébánosi teendőit látta el (1739-1741).²⁷ Rövid idő múlva mindketten zágrábi kanonoki kinevezést kaptak (1723²⁸-1733 és 1741²⁹-1751/1759). Ezekben az években nemcsak egyházi, hanem különböző állami feladatokat is elláttak. Ádám a horvát-oszmán határon még katonai

20 *Oratio Habita in Cappella Pontificia coram Sanctissimo Domino Nostro Innocentio XIII. Pontifice Maximo in Festo Omnium Sanctorum Prima Novembris Anni MDCCXXI. a Gabriele Hermanno a Patthachich Libero Barone de Zajezda Croata Dioecesis Zagradiensis, in Collegio Germanico et Hungarico pro Archi-Dioecesi Strigoniensi Alumno.* XIII. Ince (1721-1724) jelenlétében. ACGU Hist. 488, foll. 80sk.

21 XII. Kelemen (1730-1740) jelenlétében. ACGU Hist. 2, N. 451.

22 Ma már csak Steinhuber fordítását ismerjük. „*Ich muss zwar gestehen, dass ich im Kollegium manchen Fehltritt begangen habe, aber zugleich beteure ich, dass mir das Leben und die Zucht desselben so lieb gewesen ist, dass ich die auch heute gegen mein Erzbistum eintauschen möchte. Ich sage es in aller Aufrichtigkeit.*” STEINHUBER A., *Geschichte des Kollegium Germanikum Hungarikum in Rom.* Freiburg in Br. 1906. 364.

23 BITSKEY I., *Hungáriából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés.* Budapest 1996. (Italianistica Debreceniensis. Olasz Felvilágosodás és Romantica Kutatóközpont Monográfiák 2.) 177.

24 Nunzio Baccari római vicerégens (1721-1738) szentelte fel 1722. április 4-én. ASV Arch. Concist., Processus Concist., 117, fol. 749.

25 Filippo Carlo Spada római vicerégens (1738-1742) szentelte fel 1739. december 20-án. Uo., 148, fol. 314.

26 Zágrábi Káptalani Levéltár (Zágráb; Kaptolski Arhiv Zagreb, KAZ) 10a, 151sk.; IVANČAN Lj., *Podatci o zagrebačkim kanonicima od godine 1193-1924.* Kézirat a KAZ-ban. Zagreb 1912-1924. III., 753. Az is lehetséges, hogy Patachich már 1722 második felében megérkezett Varasdra, de ez már nem bizonyítható. 1722-t ír többek között a családi krónika is: R 4086 *Status Familiae Patachich*, fol. 75v.

27 KAZ, 10a, 481.

28 IVANČAN, III., 752sk.; MAČEK, 175.; *Marticula et Acta*, 129.; Vö. *Királyi Könyvek* 34.258.

29 A dekrétum: KFL I.1.c. Patachich Ádám, kinevezési iratok, Zágráb, 1741. április 21.

parancsnok is volt.³⁰ Gábort már 1729-ben szerémi püspökké nevezték ki³¹ (püspökké csak 1731-ben szentelheték³²), bár az egyházmegyét csak 1733-ig kormányozhatta, míg az unokaöcs Ádámot a bécsi Udvari Kancellária egyházi tanácsosává és novi választott püspökké nevezték ki³³ (ez egy olyan püspöki titulus volt, amit csak a magyar királyok ismertek el, Róma azonban nem, így püspökszenteléssel sem járt). Ádámnak tovább kellett várnia: 1759-ben kapta meg a váradi püspökséget³⁴ (püspökké 1760-ban szentelték³⁵), amelyet aztán 17 évig kormányzott.

Patachich Gábor szerémi püspök csak 1731-ben vehette birtokba egyházmegyéjét, mivel a megerősítés hosszú időt vett igénybe. Új állomáshelyén elemi problémákkal kellett szembenéznie, mivel nem voltak sem papjai, sem székesegyháza, sem káptalana, sem rezidenciája, sem pedig anyagi forrásai, amivel elkezdhette volna a munkát.³⁶ A családi örökségen túl az egyházmegyével együtt kapott prépostság jövedelmeit használta fel, illetve gyakran időzött a Zágrábi lakóhelyén (Kaptol) is, mivel a székvárosában, Újlakon

30 *Prothocolla Generalium Congregationum Statuum et Ordinum Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. Zaključci Hrvatskog Sabora*. Szerk. J. BUTURAC, et al. Zagrabiae/Zagreb 1960-1980. V., 283., 307sk., 340.; VI., 3.; VI., 99.

31 III. (VI.) Károly (1711-1740) nevezte ki 1729. június 27-én. *Királyi könyvek* 36.105; MOL A 35 Conceptus Expeditionum, 1729. július, N. 5; A király megerősítést kérő prezentációja a pápának (*Praesentatoriae*): III. (VI.) Károly XII. Kelemennek. Uo., N. 6; A király ajánlása Rómában levő meghatalmazott bíboros-képviselőjének, aki a Konzisztóriumon képviselte őt (*Raccomandatoriae*): III. (VI.) Károly Álvaro de Cienfuegos bíboros, későbbi pécsi püspöknek (1735-1739). Uo., N. 7.

32 A processzus a konkávé miatt tartott sokáig. XII. Kelemen 1731. február 12-én prekonizálta. ASV Arch. Concist., Acta Camerarii, 30, fol. 86; Valószínűleg Friedrich Karl von Schönborn, bambergi hercegek és würzburgi hercegpüspök (1729-1746) szentelte püspökké: „*Non fui praesens, dum consecratus fuit, audivi tamen ipsum consecratum fuisse ab Episcopo Herbipolensi tunc temporis in hac Civitate morante.*” Nikola Petričević zágrábi kanonok (1730-1756) tanúvallomása az 1733-as processzus során. ASV Arch. Concist., Processus Concist., 117, fol. 197r.

33 A diploma: KFL VIII.1.b)I) Patachich Ádám, kinevezési iratok, *Pozsony, 1751. július 30.; Királyi Könyvek* 42.166.

34 Mária Terézia 1759. augusztus 29-én nevezte ki. *Királyi Könyvek* 45.92; MOL A 35 Conceptus Expeditionum, 1759. szeptember, N. 30; Vö.: Mária Terézia (1740-1780) prezentációja XIII. Kelemen pápának (1758-1769): MOL A 35 Conceptus Expeditionum, 1759. szeptember, N. 31; Mária Terézia ajánlása Alessandro Albaninak, a Német-Római Császárság protektor bíborosának (1745-1779): Osztrák Állami Levéltár (Bécs; Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof-, und Staatsarchiv, ÖStA HHStA) Gesandtschaftsarchiv Rom-Vatikan I. Fasc. 176, Akten des Kardinals Albani – Bécs, 1759. augusztus 29., fol. 262sk.; MOL A 35 Conceptus Expeditionum, 1759. szeptember, N. 32.

35 XIII. Kelemen 1760. január 28-án prekonizálta. A bulla: KFL VIII.1.b)I) Patachich Ádám, kinevezési iratok, *Róma, Santa Maria Maggiore, 1759. január 28.* ASV Arch. Concist., Acta Camerarii, 35, fol. 251; Jó barátja, Christoph Anton Migazzi bíboros, bécsi érsek (1757-1803) és váci püspök (1756-1757, 1762-1803) szentelte püspökké Bécsben, 1760. március 9-én. KATONA, *Historia metropolitanae*, II., CCV.

36 A helyzetét taglaló levele, amelyet a királynak írt, 1732. november 18-án érkezett meg a Kancelláriára. MOL A 35 Conceptus Expeditionum, 1732. november, N. 103.

(Ilok) nem állt rendelkezésére semmilyen megfelelő lakóhely. Egy kissé kegyvesztettnek érezte magát, mivel az Udvar nem bocsátott a rendelkezésére elegendő anyagi forrást. Patachich Gábor ennek ellenére csak két évet töltött el a szerémi püspökségben, mivel 1733. február 6-án III. (VI.) Károly (1711-1744) kalocsa-bácsi érsekké nevezte ki.³⁷ Kalocsán ugyanazt a munkát kellett újrakezdenie, amihez már előző helyén is hozzáfogott.

Patachich Ádám hosszabb ideig volt Váradon, mint nagybátyja a Szerémségben. Ő a váci püspökségre pályázott, Mária Terézia 1759-ben mégis váradi püspökké és bihari főispánná nevezte ki.³⁸ A következő év elején érkezett meg a székvárosába, Váradra, ahol folytatta a Székesegyház építését és az ortodoxok katolizálását. A klérus képzésének reformjára vonatkozóan is voltak tervei, valamint egy hatalmas püspöki palotát is felépíttetett. A kultúra mecénása volt, így udvarában pezsgő kulturális élet folyt. A személye körül egy zeneszeretőkből és költőkből álló „fiókárkádia” alakult ki. Palotaszínházat és zenekart működtetett, a hatvanas évek végétől azonban inkább a könyvtárának szentelte idejét, 7825 kötetet gyűjtve össze. Kalocsa-bácsi érsekké 1776. március 8-án nevezte ki Mária Terézia.³⁹

Patachich Gábort III. (VI.) Károly 1733-ban, 34 évesen, 12 év papság és 2 év püspökség után nevezte ki Kalocsára, míg Patachich Ádám ide vezető útja hosszabb volt: csak 1776-ban kapta meg a Főegyházmegyét, 60 évesen, 38 év papság és 16 év püspöki szolgálat után.

37 *Királyi Könyvek* 37.8; Vö.: III. (VI.) Károly prezentációja XII. Kelemennek: MOL A 35 Conceptus Expeditionum, 1733. február, N. 22; III. (VI.) Károly ajánlása Álvaro de Cienfuegos bíborosnak: MOL A 35 Conceptus Expeditionum, 1733. február, N. 23; XII. Kelemen 1733. szeptember 28-án prekonizálta. ASV Arch. Concist., Acta Camerarii, 30, fol. 294; ÖStA HHStA, Staatsabteilungen, Rom – Diplomatische Korrespondenz, Kt. 115, Fasc. 159, 1733 3/1-26/12, Kardinal Cienfuegos an Karl VI, Róma, 1733. október 3. – Kivonat a konzisztórium-i ülés jegyzőkönyvéből, Quirinale, 1733. szeptember 28., fol. 124v; Belehelyezés az érseki birtok javaiba 1733. február 12-én: MOL A 35 Conceptus Expeditionum, 1733. február, N. 24.

38 LAKATOS A., *Patachich Ádám mint főpap – a nagyváradi püspöki és a kalocsai érseki széken (1759-1784)*. 25-32. In: *Patachich Ádám érsek emléke. Zajezdai báró Patachich Ádám, kalocsai érsek (1776-1784) halálának 220. évfordulója alkalmából rendezett konferencia és kiállítás emlékkönyve. Kalocsa, 2004. november 17.* Kalocsa 2005. Szerk. LAKATOS Ad. (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 4.) 25-39.

39 A diploma: KFL VIII.1.b)I) Patachich Ádám, kinevezési iratok, Bécs, 1776. március 8.; *Királyi könyvek* 50.81; Vö.: Mária Terézia prezentációja VI. Pius pápának (1775-1779): ASV Arch. Concist., Processus Concist., 170, fol. 203; *Királyi könyvek* 50.82; Mária Terézia ajánlása Alessandro Albani bíborosnak: ÖStA HHStA Gesandtschaftsarchiv Rom-Vatikan I., Fasc. 210, Akten des Kardinals Albani, 1776. április 6. – Bécs, 1776. március 8.; *Királyi könyvek* 50.83; VI. Pius 1776. szeptember 16-án prekonizálta. ASV Arch. Concist., Acta Camerarii, 38, fol. 156r; ÖStA HHStA Staatsabteilungen, Rom – Diplomatische Korrespondenz Kt. 176, Berichte des Kardinals Albani an den Fürsten Kaunitz, Róma, 1776. szeptember 18. – Kivonat a konzisztórium-i ülés jegyzőkönyvéből, Quirinale, 1776. szeptember 16., fol. 266; Vö. még MOL A 39 Acta Generalia, 6000/1776.

3. A KÖZPONTI INTÉZMÉNYEK ÚJJÁSZERVEZÉSE

Az 1733-as év fontos dátum a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye történetében. 207 év után Patachich Gábor volt az első, akit úgy nevezek ki az érsekség élére, hogy nem adminisztrálhatott párhuzamosan egy másik egyházmegyét, így ő volt az első olyan főpap 1526 óta, aki állandóan a Főegyházmegyéje területén rezideált. Bár elődje, gróf Csáky Imre bíboros belekezdett ugyan néhány reformba (restauráltatta a középkori kalocsai Érseki Kastélyt, tervezte egy új katedrális felépítését, vizitáltatott, telepéseket hívott be, néhány plébániát alapított ill. felépíttetett), de az ő tevékenysége csak elég szűk keretek között mozoghatott, mivel egyúttal váradi püspök volt, valamint magas állami hivatalokat is viselt. Patachich Gábor fő feladata azonban az érseki egyházmegye vezetése volt, amelyet rögtön a megérkezése után el is kezdett.

A székvárosban akkor uralkodó állapotokról egy szemtatú így számolt be:

„Nincs székesegyháza, nincs káptalana, sem káptalani méltóságviselői, sem kanonokjai, sem semmilyen jövedelme. A plébániatemplom egész klérusa két személyből áll, a plébánosból, aki egyben általános helynök is, valamint egy káplánból.”⁴⁰

Ami az új központi intézményeket illeti, hármat kell külön kiemelni: a szemináriumot, a székesegyházat és a káptalant.

A legelső helyen mindenképpen a szemináriumot kell, hogy megemlítsük, mivel Patachich Gábor számára ennek felállítása tűnt a legsürgetőbb feladatnak. A Borromeo Szent Károly pártfogásába ajánlott új intézményt a védőszentjének ünnepén nyitotta meg, ugyanazon a napon, amikor a Főegyházmegyét kánonilag a birtokba vette, 1733. november 4-én. Bár Róma és Bécs csak néhány év múlva, 1735-ben⁴¹ és 1738-ban⁴² erősítette meg az új intézményt, az anyagi források hiánya sokkal nagyobb problémát jelentett. Az érsek 1735-ben Regulát adott az új intézménynek,⁴³ saját nagyszombati és római formációját véve alapul. Patachich utódai egyszerűbb regulákat dolgoztak ki, és felépíttették a Szeminárium végleges helyét, az alapító kezdeti intézkedési mégis végig nagyon jelentősek maradtak. Az unokaöcs Patachich Ádámra várt azután a Szeminárium újjáalapítása Mária Terézia idejében, amely az érseki kinevezésével egy időben,

40 „Cum nulla sit ibi Cathedralis Ecclesia, nullum est Capitulum, nullae dignitates, nulli Canonici, nulla Beneficia: et totus Clerus Parochiali Ecclesiae supradictae inserviens consistit in duabus personis, Vicario scilicet generali qua Parocho, et Capellano.” Luzsénszky István László, váradi püspök (1733-1734) vallomása az 1733-as processzus során. ASV Arch. Concist., Processus Concist., 119, fol. 199r.

41 KFL VIII.1.b)II) Róma, Santa Maria Maggiore, 1735. november 30.; A bulla elsősorban a Főszékeskáptalant erősítette meg.

42 Uo. Bécs, 1738. november 28. Ez a diploma is elsősorban a Főszékeskáptalant megerősítő irat volt.

43 KFL I.1.a. Nagyszeminárium, házirend, Leges Seminarii, Kalocsa, 1735. november 5.

1776. március 8-án történt,⁴⁴ és a rákövetkező évben néhány apró módosítás a szabályzatban.⁴⁵ II. József (1780-1790) idejében minden tiltakozása ellenére Patachich Ádámnak legfelsőbb utasításra be kellett zárnia a szemináriumot,⁴⁶ mivel az új uralkodónak külön személyes tervei voltak a papképzésre vonatkozóan, olyanok, amelyek a trienti határozatokkal nem egyeztek. A kalocsai szemináriumot csak 6 évvel az érsek halála után nyithatták meg újra.

Kispapok az egész Magyar Királyság területéről érkeztek, néhányan még a határon túlról is. A növendékek nemcsak származás és anyanyelv, de erkölcs és intelligencia tekintetében is eltértek egymástól. A főpásztor maga járt elől jó példával papsága előtt. Ebben a multikulturális környezetben a különböző kultúrájú és felfogású emberek közötti kommunikáció miatt fontos volt több nyelv ismerete.⁴⁷ A szeminárium léte javított ugyan a paphiányon, de minden kísérlet ellenére mégis találunk a klerikusok között nemcsak méltó és rátermett lelkipásztorokat, de a szolgálatra méltatlan és alkalmatlan egyháziakat is. Kállóczy Márton a Szeminárium első növendékei között volt, és nagyon valószínű, hogy ő volt az első olyan pap, akit Patachich Gábor érsek a Főegyházmegyéje számára pappá szentelt. Még csak egy évet töltött el a szolgálatban, amikor az első gondok jelentkeztek, így máshová kellett helyezni.⁴⁸ Csátaljáról Fajsza került, „*in spiritualibus pro tempore Administrator*” minőségben, ahol újabb gondokat okozott. Nem végezte el lelkipásztori feladatait, ezért a fajszi hívek 1739-ben panaszt tettek papjuk ellen.⁴⁹ A vádak szerint (1) csak ritkán vigasztalta hallgatóságát énekes szentmisékkal és prédikációval, inkább ordítva szidalmazta a tanácsosokat a prédikációiban.⁵⁰ (2) Csak ritkán vezette maga a litániát, mivel szívesebben ment vadászni. (3) Nem tartotta magát ez érsek utasításaihoz, nem hirdette ki azokat a népnek, s még kevésbé tartotta meg őket. Ezen kívül szerdán húst evett.⁵¹ (4) Olyannyira botránnyosan gyóntatott húsvétkor, hogy néhány hívőnek a szomszédos faluba kellett menekülnie, hogy részesülhessen a szentségben, néhányan pedig gyónás nélkül maradtak. (5) Bizonyos esetekben nem tartotta magát az érvényes

44 A diploma: KFL VIII.1.b)II.) 5. Bécs, 1776. március 8.; *Királyi könyvek* 50.86.

45 A Regulát Kalocsán, 1777. augusztus 13-án adták ki. Az érseki Konzisztórium 1781. február 16-án vette vizsgálat alá. KFL I.1.a. Nagyszeminárium, házirend, *Constitutiones Regulae Pro Seminario Cleri Colocensis 1777, 1781.*

46 WINKLER P., *A papnevelés története a kalocsai egyházmegyében.* Kalocsa 1934. (Árpád Könyvek 47.) 23sk.; Vö. KFL I.1.a. Nagyszeminárium, II. József rendeletei.

47 KFL I.1.a. Nagyszeminárium, vizsgarend; Uo., tanulmányi eredmények; Uo., információ növendékekről.

48 KFL I.1.e.A) 1. *Protocollum Determinationum Venerabilis Consistorii Colocensis 1733-1745.* 111sk.

49 Az 1735. július 13-i ülés. Uo., 65-70.

50 „[...] *imo saepius ex conceptu fallibili et rancore loco concionis Juratos in Ecclesia prostituat*” Uo., 65.

51 A szerdai nap a római katolikusoknál böjti nap volt, ill. a görög katolikusoknál most is az.

egyházi liturgikus előírásokhoz, így szentelt víz helyett természetes vizet használt. (6) Addig nem akart egy haldokló asszonyt ellátni az utolsó kenettel, amíg az be nem fizette az egyházi adót (párbér, *lecticale*). (7) Nem akart meglátogatni egy öreget, aki rövid idő múlva meg is halt. (8) Szentháromság vasárnapján olyannyira üvöltözött egy bizonyos asszonnal, hogy mások is meghallhatták, ezzel botrányt okozva. Ezt követően pedig megszegényítette és gyalázta a falu tanácsosait, illetlen szavakkal illetve őket. Az Egyházmegyei Konzisztórium járt el az ügyben, hat tanút hallgattak ki eskü alatt. Kiderült, hogy a panaszok igazak voltak. Főként az 5., 6. és 7. pontokat találták igen súlyosnak. A Konzisztórium azt javasolta, hogy az „*alkalmatlan és romlott lelkipásztort*”⁵² különítsék el a többi paptól, és örökre számúzzék a Főegyházmegyéből, a jövőbeli visszatérés bármiféle reménye nélkül. A Konzisztórium azért is hozta ezt a rendeleteket, mivel sem a probléma nem volt új, sem pedig a vádlott nem mutatta jelét a megbánásnak. Sajnos ez a szerencsétlen eset mégcsak nem is az utolsó botrány volt Kállóczy Márton esetében. Később Akasztón találjuk, a Konzisztórium ítélete ellenére. A rendkívül nagy paphiány miatt mégsem függesztették fel, hanem kapott még egy lehetőséget Akasztón,⁵³ ahol hasonló nehézségek léptek fel, amelyek miatt még helyi vizsgálatra is szükség volt.⁵⁴ 1743-ban Kállóczyt végül végleg elbocsátották a szolgálatból.⁵⁵ Ez a sajnálatos eset jól szemlélteti az újjászületés nehézségeit.

A székesegyház különleges liturgikus hely, a püspök méltóságának és főpapi szolgálatainak a szimbóluma. Patachich Gábor ennek a célnak megfelelően szeretett volna egy olyan új Főszékesegyházat építeni a kornak megfelelő barokk stílusban, amely látható jele a tridentinumi egyházi szellemnek. Az érsek 1735-ben tette le az alapkövet, az elkészült részeket pedig 1738. augusztus 14-én, a Nagyboldogasszony napi búcsú előestéjén nyitotta meg.⁵⁶ Sajnos a szűkös anyagi lehetőségek a Főszékesegyház jövője szempontjából is lényegesnek bizonyultak. Patachich Gábor hasztalan reménykedett, hogy legalább elhunyt elődje, Csáky Imre hagyatékából folytathatja a munkát. Mindenesetre 1741-ben fel kellett függesztenie az építkezést. Ezután az utódok folytatták az érseki székesegyház építését. Az unokaöcs Patachich Ádám székfoglalását már egy lényegében elkészült

52 „[...] *inidoneum et corruptum Pastorem.*” KFL I.1.e.A) 1. *Protocollum Determinationum Venerabilis Consistorii Colocensis 1733-1745.* 70.

53 Uo., 112.

54 1742. június 17-20. Uo., 183-186.

55 Vö.: KATONA, *Historia metropolitanae*, II., § III.71.

56 KFL I.1.e B) 15. *Sacrae Ordinationes, Consecrationes, Benedictiones et Caeterae Functiones Ecclesiasticae 1734-1739*, 123-129. Kalocsa, 1738. augusztus 14-16.

Főszékesegyházban celebrálhatták, még akkor is, ha az ünnepélyes konszekráció csak 1816-ban történt meg.⁵⁷

A Főszékeskáptalannal kapcsolatos elképzelések a Főszékesegyház terveinek részét képezték. A kanonoki kollégium ugyanis nemcsak az ünnepi szertatásokon asszisztált, de egyidejűleg a megyéspüspök legfontosabb tanácsadó testülete is volt, amely Magyarországon sajátos módon fejlődött (ennek a különleges fejlődésnek az emlékét őrzik ma is a sajátosan magyar kanonoki tisztségek: olvasókanonok, éneklőkanonok, illetve örkanonok), és állami feladatokat is ellátott (hiteleshely, *fidedignitas*, *locus credibilis*). Patachich Gábor újra akarta alapítani a káptalant, de nemcsak a szűkös források miatt voltak gondjai, hanem a paphiány miatt is. Ő maga tesz bizonyosságot lelkipásztori buzgóságáról egy 1738-as levelében, amelyben leírta, hogy Istenben bízva, egyedül csak attól lelkesülten kezdte el az újjáépítés nagy munkáját, hogy „*si nullus incipiat, nullus finiet*,”⁵⁸ azaz „*ha senki sem kezdi el, senki sem fogja befejezni*.” A nehézségek ismeretében azonban, ahogy minden téren, így a káptalan tervezésekor is csak egy kisebb, 5 főből álló kanonoki testületet tervezett. Így csak négy új kanonokot iktatott be a Főszékesegyház ünnepélyes újranitásakor, 1738. augusztus 14-én.⁵⁹ Az esemény emlékére készült emléktábla ma is látható a Főszékesegyház oldalbejárata mellett. Róma és Bécs az új intézményt a Szemináriummal együtt erősítette meg (1735⁶⁰ és 1738⁶¹). Az első kanonokok egyúttal környékbeli plébánosok is voltak, még akkor is, ha ezt Róma általában véve tiltotta, mivel csak így juthattak elégséges fizetéshez. Az egyik stallumot már kezdetől fogva egyesítették a kalocsai plébániával – ez így is maradt egészen a Főszékeskáptalan 2006-os átalakításáig.⁶² A káptalan történetében a másik kulcsfontosságú esemény az unokaöcs Patachich Ádám szolgálatának kezdetén történt, amikor Mária Terézia a szemináriummal

57 A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye Történeti Sematizmusa 1777-1923. *Schematismus Historicus Cleri Archidioecesis Colocensis et Bacsiensis 1777-1923*. Szerk. LAKATOS A. Kalocsa/Coloczae 2002. (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 3.) 213.

58 KFL I.1.a. Capitulum, vegyes iratok, *De jure Patronatus Canonicos Colocensis Ecclesiae nominandi*, 2. Patachich Gábor levele III. (VI.) Károlynak, Kalocsa, 1738. április 18.; KFL I.1.a. Főszékesegyház, vegyes iratok, Kalocsa, 1738. április 18.

59 KFL I.1.e B) 15. *Sacrae Ordinationes, Consecrationes, Benedictiones et Caeterae Functiones Ecclesiasticae 1734-1739, 123-129*. Kalocsa, 1738. augusztus 14-16.

60 KFL VIII.1.b)II) Róma, *Santa Maria Maggiore*, 1735. november 30.; A bulla elsősorban a Főszékeskáptalant erősítette meg.

61 KFL VIII.1.b)II) Bécs, 1738. november 28. Ez a diploma is elsősorban a Főszékeskáptalant megerősítő irat volt.

62 A Klérus Kongregáció Dr. Bábel Balázs kalocsa-kecskeméti érsek (1999-) kérésére 2006. október 21-én kelt 20062625. sz. dekrétumával módosította a Főszékeskáptalant, ennek a döntésnek volt a közvetett következménye, hogy a stallum és a plébánia elváltak egymástól, amely a következő graduális promóció alkalmával, 2007. augusztus 28-án meg is valósult. A kalocsai plébános ezen túl nem feltétlenül kanonok is egyben.

együtt a Főszékeskáptalant is újr alapította 1776. március 8-án.⁶³ Patachich Ádám ajánlata felülmúlta az Udvar terveit, így az új káptalan már 10 stallumból állt – és kis változtatásokkal áll – mind a mai napig.⁶⁴ Három évvel később a királynő a kalocsai Főszékeskáptalannak egy megkülönböztető jelvényt is adományozott, az ún. Toulouse-i Keresztet, amely mind a mai napig használatban van.

Patachich Gábor tervei tehát Patachich Ádám érseksége idején teljesültek be: ő volt az, akinek az idejében teljesebben, amit a nagybáty eltervezett, meghatározva a Főegyházmege központi szervezeti felépítését mintegy két évszázadra.

4. A LELKIPÁSZTORKODÁS

A török hódítás előtt az érsekség lakossága szinte kizárólag katolikus magyarokból állott. A XVIII. század elejére az elnéptelenedett plébániák nagyon kritikus helyzetbe kerültek. Sok templom és plébániaépület gyenge és rossz minőségű anyagokból készült, felújításra szorult, nem volt elegendő liturgikus felszerelés és ruha sem a birtokukban.

Patachich Gábor a lelkipásztori szolgálatának kezdetén, buzdítva klérusát és népét, azt írta: „*Nem annyira főpapotok van, mint inkább atyátok.*”⁶⁵ Ebben a szellemben, nagy lelkesedéssel el is kezdte a munkát, nemcsak vizitációkat tartott a Főegyházmegejében (1734, 1738),⁶⁶ hanem betelepítések révén megalapította Kecelt (1734)⁶⁷ és Császártöltést (1743),⁶⁸ létesített 10 plébániát,⁶⁹ és kiadta az addig hiányzó, fontos egyházmegyei elő-

63 Bécs, 1776. március 8. A diploma: KFL VIII.1.B)II) Bécs, 1776. március 8.; *Királyi könyvek* 50.85. Másolat: ASV Arch. Conciat., Processus Conciat., 170, foll. 204-206; ÖStA HHStA Gesandtschaftsarchiv Rom-Vatikan I. Fasc. 210, Akten des Kardinals Albani, mellékletben két másolatot küldtek Kaunitz hercegnek (1711-1794), Róma, 1776. április 20. – Bécs, 1776. március 8.

64 A Klérus Kongregáció az említett, Dr. Bábel Balázs kalocsa-kecskeméti érsek kérésére, 2006. október 21-én kiadott 20062625. sz. dekrétumával megalapította, tekintettel a főegyházmegei határok 1993-as megváltozására, a kiskunsági főesperesi stallumot, de úgy, hogy a két mesterkanonoki stallum helyett egyet hagyott meg, így a Főszékeskáptalan létszáma változatlan maradt.

65 “*Nos vero non tam Praelatam habeatis, quam Patrem.*” KFL I.1.c. Patachich Gábor, *Pest, 1734. február 17.*

66 KFL I.1.a. *Visitatio canonica, Prothocollum seu Liber Visitationis Dioecesis Bacsensis 1734*; KFL.I.1.a. *Visitatio canonica, 1738.* HEGEDŰS A., *Patachich Gábor kalocsai érsek élete és restaurációs tevékenysége.* Kézirat a KFK-ban. Budapest 1954. 103-110. Hegedűs Antal kitűnő, az 50-es évek nehéz körülményei között írt disszertációját ebben az évben adja ki a METEM (szerk. ZOMBORI I., Szeged 2009.), jelen tanulmány szerzőjének kiegészítő tanulmányával.

67 A kontraktus 1734. április 22-én kelt, két miskei jobbágyát bízta meg a pusztá benépesítésével, egyiküket, Dudás Andrást, a dokumentum név szerint is megnevezi. BÁRTH J., *Újranépesedés, a Kecelre költözők származási helyei.* 95. In: *Kecel története és néprajza.* Szerk. BÁRTH János. Kecel 1984. 91-116.

68 A telepítőlevél (*litterae condensationales*) Hajóson, 1743. augusztus 11-én kelt, a község alapító telepes, Schweibert Miklós számára adta ki az érsek. BÁNÁTI M., *Huszonkét évtized az új hazában. Császártöltés község történeti adattára 1744-1964-ig.* Kecskemét 1970, 40-45.

69 Bácsalmás, Bácsújlak (Bačko Novo Selo), Bezdán (Bezdan), Csátalja, Dunapataj, Dusnok, Gara, János-

írásokat: a *Rituale Romano-Colocensét* (1738)⁷⁰ és az egyházmegyei statútumokat (1738).⁷¹ Patachich Gábor ezen a területen is nagy lelkesedéssel kezdett el munkálkodni, de a ferencesek ellenállása, a paphiány és a túl kevés anyagi forrás nagyon hátráltatták a munkát.

Néhány példa jól szemléltetheti a nehéz helyzetet. Az első példát az Egyházmegyei Konzisztórium jegyzőkönyvében találjuk:⁷² Gara első plébánosi beiktatásának története egy elég furcsa eset volt, amely jól szemléletei az egyházmegyes és szerzetespapság között akkor fennálló feszültséget. Az eset 1735. augusztus 5-én történt, amikor Patachich Gábor ünnepélyesen bevonult Garára, hogy beiktassa az új plébánost. Korábban Gara a bajai ferences plébánia filiája volt, így sem a szerzetesek, sem a hívek nem akarták, hogy egyházmegyes pap legyen a falujukban. A nép ellenállt az érsek akaratának, kifejezve, hogy továbbra is a barátok lelki vezetését szeretné megtartani. A ferencesek is hamarosan megérkeztek Garára, és ők is tiltakoztak az eljárás miatt. Patachich Gábor hasztalan kérte a népet a királyi akarat teljesítésére, így cselhez kellett folyamodnia. A falu véneit meghívta magához, és vendégül látta őket. Újra figyelmeztette őket poharaikba bort töltve „*a lelkek a világi papság iránti jóakarátának megszerzése érdekében*”.⁷³ Így aztán a bor tette meg azt, amire sem a királyi akaratra hivatkozás, sem a fenyegetőzés nem volt képes. Az ittas lakosok ellenállása semmivé foszlott, és nagy örömmel kiáltották illír nyelven: „*Éljen a mi plébános urunk!*”⁷⁴

A másik példát a dunapataji plébánia iratai említik. A plébánia alapításának a dátuma 1737,⁷⁵ bár az anyakönyvek csak 1756-ban kezdődnek.⁷⁶ A plébánia alapítása tiltakozást és ellenállást váltott ki a döntően protestáns lakosságból. A reformátusok szóban és írásban is kijelentették,⁷⁷ hogy bár elismerik az érsek méltóságát és joghatóságát, de nincsen

halma, Kecel és Nemesnádudvar. A Főegyházmegye déli része jelenleg Szerbiában található, és a Szabadkai Egyházmegyéhez tartozik (vö. az egyes helyek zárójelben közölt elnevezéseit).

70 *Rituale Romano-Colocense, seu formula agendorum in administratione sacramentorum et caeteris Ecclesiae publicis functionibus rite obeundis observanda. Ac in usum Colocensis, et Com-Provincialium Dioecesium accomodata, et utilibus additamentis aucta. Autoritate, opera, et impensis Reverendissimi P. D. Gabrielis Hermanni Dominici miseratione divina metropolitanae Colocensis, et Bacsiensis canonicae unitarum Ecclesiarum Archi-Episcopi. Budaë 1738.*

71 KFL I.1.a. Visitatio canonica, Acta generalia, *Statuta Dioecesana 1738*. A forrást kiadta: BÁRTH D., *Statuta Generalia (1738)*. Vallásosság és mindennapi élet Patachich Gábor kalocsai érsek általános rendelkezéseinek tükrében. 155-165. In: *Cumania* 21 (2005) 141-173.

72 KFL I.1.e.A) 1. *Protocollum Determinatorum Venerabilis Consistorii Colocensis 1733-1745*. 27-30.

73 „[...] *pro captanda animorum in Clerum Saecularem benevolentia*”. Uo., 30.

74 „*Vivat Noster Dominus Parochus*.” Uo.

75 A pontos dátum 1737. június 20. KFL I.1.b. Dunapataj 1.a. 1738.

76 A *Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye*, 181.

77 KFL I.1.b. Dunapataj, 1.b. *Dunapataj, 1737. június 28*.

szükségük új (azaz katolikus) pásztorra, mivel már van nekik egy (református). Ezt követően levélben panaszolták el sérelmeiket,⁷⁸ a mezőváros kegyurának panaszkodva Patachich miatt. A reformátusok három alkalommal utasították vissza az érsekkel való találkozást, aki a katolikus plébános beiktatásának kérdését szeretne volna megbeszélni velük, ezért Patachich 100 forint büntetéssel sújtotta őket. A helybeliek azzal védekeztek írásban, hogy nem akartak engedelmessé válni a kegyúr véleményének meghallgatása nélkül. Mindez azonban csak a kezdet volt. A főpapnak rövidesen újra alkalma nyílt arra, hogy ismét megbüntesse őket 100 forintra, mivel a reformátusok nem köszöntötték harangszóval a főpásztort, amikor az megérkezett Dunapatajra. Azzal próbálták védekezni, hogy szívesen meghúzták volna a harangokat, ha az érsek nem ünnepélyesen vonult volna be a városba, hanem csendben és egyedül. A főpásztor 15 napot adott nekik arra, hogy kifizessék az immár 200 forintos büntetést, különben elveszi az állataikat. A panasz szerint Patachich azt is megparancsolta, hogy a lakók tartsák el a plébánost, valamint hogy az a főpásztor el akart üldözni egy lakost a házából azért, hogy plébániaépületet alakítson ki belőle. A helyiek mindezt levélben mesélték el, a kegyúr segítségét kérve. Kilátásba helyezték, hogy tiltakozásképpen tömegesen fogják elhagyni a helységet.

Azonban az ott élő katolikusoknak is akadtak gondjai a helyi protestánsokkal, mivel ők az egykori katolikus templomot használták. Már Csáky bíboros is hasztalan próbálta visszaszerezni, sőt 1718-ban már a vármegye alispánja is vizsgálódott ebben az ügyben.⁷⁹ Mivel nem volt hol összegyűlniük, ezért a katolikusok építettek egy ideiglenes fatemplomot, amelyet Szent Péter és Pál apostolok tiszteletének szenteltek.⁸⁰ Az új templom azonban egy igazi toronyháborút robbantott ki. 1750-ben a protestánsok a saját templomukhoz egy fatornyot építettek. Ezután a katolikusok 1761-ben egy új templomot emeltek, ezúttal téglából, Nepomuki Szent János tiszteletére.⁸¹ Ennek az épületnek szebb és magasabb tornya volt, mint a protestáns istenházának, amely így újabb feszültségek forrása lett. A büszke protestánsok ezt a helyzetet nem hagyhatták annyiban. Tizenegy évvel később engedélyt kértek arra, hogy új tornyot építhessenek, immár toronyórával.⁸²

78 A kegyúri jogokat az özvegy Királydaróczi Daróczi Katalin gyakorolta. Az eredeti levél a Főegyházmegei Levéltárban található meg, bár nem az érsek a címzettje. Uo. *Dunapataj, 1738. július 1.*; Az özvegynek két olyan levele is itt található, amelyeket jobbjágyai védelmében írt: Uo. *Tétény, 1737. június 26. és uo. Tétény, 1738. július 3.*

79 Uo. *Dunapataj, 1718. szeptember 30.*

80 KATONA, *Historia metropolitanae*, I., LIX. 64.

81 *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmege* 181.; KATONA, *Historia metropolitanae*, I., LIX. 64.; Az 1783-as vizitáció 1763-at említ. KFL I.1.b. *Dunapataj* 1.a. 1783.

82 KFL I.1.b. *Dunapataj* 1.b. *Pozsony, 1772. december 21.*, a kérelem mellékletben. 14 egyéb dokumentumot őriznek itt az 1772-1773 közötti időszakból. A torony terve, összehasonlítva más ügyekkel, jelentős iratanyagnak számít.

A terv természetesen magában foglalta egy, a katolikusokénál nagyobb torony építését is. A katolikusoknak persze még órájuk sem volt a toronyban, így nem tetszett nekik a terv, szükségtelennek ítélték azt. A Helytartótanács végül megadta az engedélyt a reformátusoknak a toronyra,⁸³ de azzal a záradékkal, hogy ne tervezzenek hozzá helyet a toronyórának, mivel a katolikus templomtoronyban már van erre megfelelő hely. A nyilvános használatra szánt toronyórát így a katolikus templomba kellett beépíteni. Salamoni ítélet született.

Patachich Gábor utódai folytatták az újjászervezés nehéz feladatát. A vizitációk rendszeressé váltak. Érdekes adat azonban, hogy a XVIII. században mindössze egyetlen egy egyházmegyei zsinatot tartották (1763).⁸⁴ A plébániák száma és anyagi lehetőségeik jócskán megnövekedtek a következő évtizedekben. Ezt követően szükségessé vált, hogy az érseki egyházmegyét főesperességekre osszák. 1776-tól, káptalan újraalapításától kezdve a három főesperes a Főszékeskáptalan tagja lett.

Patachich Ádám idősebb volt és betegeskedett is már, amikor ugyanebben az évben megkapta az érseki kinevezését, emellett továbbra is fontos feladatokat töltött be a Főegyházmegye határain kívül. Ezeket a megbízásokat már csak azért is nyugodtan megtarthatta, mivel ebben az időszakban az érsek állandó személyes felügyelete már nem volt létfontosságú: az egyházmegyei intézmények lényegében készen voltak és jól működtek. Kinevezték Kalocsa újkori történetének első segédpüspökét, az érsek pedig Budán működhetett. A második Patachich idejében nyomtatták az első egyházmegyei sematizmust 1777-ben,⁸⁵ 10 további plébániát alapítottak,⁸⁶ de a Főegyházmegye elveszítette két ruszin görög katolikus parókiáját a Körösi Egyházmegye megalapítása (1777) miatt.

A század során a régió etnikai, földrajzi, gazdasági és vallási képe nagyot változott. Egy olyan multietnikumú és multikulturális közösség alakult ki ebben a régióban, amely a terület arcvonásait mind a mai napig mélyen meghatározza. 1733 elején az érsekségnek összesen 10 papja volt 17 plébánián.⁸⁷ Csak egyetlen egy helyen (Kalocsán) működött

83 KFL I.1.b. Dunapataj 1.b. *Pozsony, 1773. május 3.*

84 KFL I.1.e.E) 10-13. *Protocollum Congregationis Generalis Cleri Almae Dioecesis Colocensis 1763.* I-IV. kötet. Mind a négy kötet ugyanazt az anyagot tartalmazza.

85 *Calendarium Archi-Dioecesanum Cleri Colocensis, et Bácsiensis Ecclesiarum Canonice Unitarum ad Annum Jesu Christi MDCCLXXVII.* Pestini [1777].

86 Bácsbokod, Bajmok (Bajmok), Bajsa (Bajša), Dávod, Felsőszentiván, Kishegyes (Mali Idoš), Martonos (Martonoš), Szenttamas (Srbobran), Tataháza és Temerin (Temerin).

87 Ezek a plébániák (a ferencesek által vezetettek *dólt betűkkel*): Akasztó, Bács (Báč), Baja Illyrica, Baja Hungarica, Bács, Dunaszentbenedek, Kalocsa, Fajsz, Hajós, *Hercegszántó*, Miske, *Monostorszeg* (Bački Monoštor), Sükösd, *Szabadka* (Subotica), *Szond* (Sonta) Újvidék (Novi Sad) és *Zombor* (Sombor). MOL C 38 Acta Cassae Parochorum, Archidioecesis Colocensis, N. 1, 1733, foll. 1-5.; KFL I.1.a. Generalia

káplán. A plébániák közül 8-at láttak el a ferencesek. Ez főleg akkor tűnik nagyon kevésnek, ha figyelembe vesszük, hogy a török hódítás előtt az egyházmegyének egyes becslések szerint mintegy 300 plébániája lehetett.⁸⁸ 1784-ben 68 plébániát⁸⁹ vezettek egyházmegyés papok, a ferencesek csak három kisebb plébánián maradtak meg – Dusnok, Palánka (Bačka Palanca) és Titel (Titel) –, egy plébánia pedig örmény katolikus rítusú volt. Másik három alapítás ekkor még plébános nélkül volt: Bajsa (Bajša), Szenttamás (Srbobran) és Temerin (Temerin). A nagyobb plébániák – Baja, Szabadka (Subotica) és Újvidék – három káplánra is jogot formálhatott. Szabadka vagy más néven *Mariatheresiopolis* az egyházmegye legnépesebb városa volt, 1783-ban 11.600 katolikus lakossal.⁹⁰

1733 elején 14.343⁹¹ felnőtt katolikus (magyar, illír – vagyis délszláv – és németajkú) élt a Főegyházmegyében, de a lakosok többsége ortodox délszláv volt.⁹² Ezen túl még néhány magyar református és szlovák- vagy németajkú evangélikus gyülekezet volt a területen. A II. József rendeletére készült 1785-1786-os állami népszámlálás, az ún. *Pfarrtopographie* szerint a katolikusok száma 146.794-re⁹³ nőtt, a katolikus vallás pedig ismét a terület legnagyobb lélekszámú vallása lett. A többi vallás képviselői sokkal kevesebben voltak: ortodoxok 66.108⁹⁴ (1791), a reformátusok csak 16.135⁹⁵ (1788) és az evangélikusok is 20.000-nél kevesebben lehettek (11.520⁹⁶ Bács megyében 1803-ban és

de Achidioecesi, *Pozsony, 1732. október 21.; 1733. március 13.* MOL C 38 Acta Cassae Parochorum, Archidioecesis Colocensis, N. 1, 1733, fol. 8-10.

88 HEGEDŰS, *Patachich Gábor* 42sk.

89 *Calendarium Archi-Dioecesanum Cleri Colocensis, et Bacsiensis Ecclesiarum Canonice Unitarum ad Annum Jesu Christi MDCCLXXXIV.* Colocae [1784].

90 KATONA, *Historia metropolitanae*, I., LIX. 52.

91 MOL C 38 Acta Cassae Parochorum, Archidioecesis Colocensis, N. 1, 1733, fol. 5.

92 Uo.

93 1786-os adatok. A végszám az egyes plébániák filiákkal együtt vett adatainak az összege. Az egész vármegye a kalocsa-bácsi érsek joghatósága alatt állt. *Magyarország történeti helységnévtára. Bács megye (1773-1808)*. Szerk. LELKES GY. Budapest 2005. 172-177; Csak a horgosi (Horgoš) plébánia állt a kalocsa-bácsi érsek joghatósága alatt. *Magyarország történeti helységnévtára. Csongrád megye (1773-1808)*. Szerk. LELKES Gy. Budapest 2002. 83.; 1785-ös adatok. A végszám az egyes plébániák filiákkal együtt vett adatainak az összege a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyében. Baja egyes filiái (1291 lélek) Pest-Pilis-Solt vármegyében voltak, de ezeket Bács vármegyénél vettük számításba, mivel Baja ebben a vármegyében volt található. A vármegye déli része állt a kalocsa-bácsi érsek joghatósága alatt. *Magyarország történeti helységnévtára. Pest-Pilis-Solt megye és a Kiskunság (1773-1808)*. Szerk. SZASZKÓNÉ S. A. Budapest 1998. 197-199.

94 A végszám az egyes plébániák filiákkal együtt vett adatainak az összege. *Magyarország történeti helységnévtára. Bács megye 179-181*.

95 *Ibid.* 182sk.; A végszám az egyes gyülekezetek adatainak az összege. *Magyarország történeti helységnévtára. Pest-Pilis-Solt megye 219-223*.

96 A végszám az egyes gyülekezetek adatainak az összege. *Magyarország történeti helységnévtára. Bács megye 184sk.*

9427⁹⁷ Pest-Pilis-Solt megye Kalocsa alá tartozó részében 1812-ben). Izraelita vallásúak majd mindenhol jelen voltak, de csak nagyon kis számban: Összesen 1300 hívőjük volt a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye területén (1216⁹⁸ Bács megyében 1787-ben, 74⁹⁹ a Pest-Pilis-Solt megyei és 24¹⁰⁰ a Csongrád megyei részeken 1785-ben).

A vallás és a nemzetiség között is vonhatóak bizonyos párhuzamok. Nagy vonalakban megállapíthatjuk, hogy a magyarok vagy katolikusok, vagy reformátusok voltak, a délszlávok egy része (mai fogalmaink szerint talán horvátok) katolikus, más részüik ortodox (mai kifejezéssel talán szerbek), a németajkúak ill. a szlovákok vagy katolikus vagy evangélikus vallásúak voltak. A környéken néhány katolikus cseh telepes is élt, valamint még néhány görög katolikus rutén, illetve örmény katolikus rítusú örmény. Ha csak az 1874-es sematizmus szerint létező katolikus plébániákat vesszük, beleértve Bajsát, Szenttamást és Temerint is mint Patachich Ádám alapításait, megállapíthatjuk, hogy a prédikáció nyelve 48 helyen magyar, 24 helyen német, 17 plébánián illír volt, illetve egy plébánián örmény.¹⁰¹ Voltak két- és háromnyelvű plébániák is.

5. AZ EGYHÁZIAK ÉS AZ ÁLLAMI HATALOM

1526 előtt a kalocsa-bácsi érsekeknek nagyon fontos szerepük volt az állam életében, hiszen olyan fontos posztok viselői voltak, mint a kancellári hivatal. 1526 és 1733 között az érseki titulus bizonyos értelemben továbbra is összekötődött állami hivatalokkal, de az érseki méltóság inkább tiszteletbeli titulussá lett, nem pedig egy ténylegesen létező püspökséggel együtt járó fontos hivatal. Ez még nem jelentette azt, hogy a klérus befolyása csökkent volna az állami életben, inkább csak konkrétan a kalocsa-bácsi érsek méltóságának és súlyának hanyatlását jelentette a Főegyházmegye területének török meghódítását követően. A XVIII. században a feudumait újra birtokba vehette az Egyház, de ténylegesen elvesztette lassan-lassan az állami befolyását. A változást jól jelzi az a tény, hogy az utolsó püspök királyi kancellár 1725 és 1730 között működött. Ezután nem egyháziak töltötték be ezt a kulcsfontosságú tisztséget.

A püspökök a papi rend tagjaiként, de nemesemberként is tagjai voltak az Ország-

97 A végszám az egyes gyülekezetek adatainak az összege. *Magyarország történeti helységnévtára. Pest-Pilis-Solt megye* 225-229.

98 A végszám az egyes gyülekezetek adatainak az összege. *Magyarország történeti helységnévtára. Bács megye* 186sk.

99 A végszám az egyes gyülekezetek adatainak az összege. *Magyarország történeti helységnévtára. Pest-Pilis-Solt megye* 213-233.

100 A végszám az egyes gyülekezetek adatainak az összege. *Magyarország történeti helységnévtára. Csongrád megye* 91.

101 KATONA, *Historia metropolitanae*, I., LXI.

gyűlésnek, amelyen belül más feladatokat is betöltöttek. Patachich Gábor 1741-ben Mária Terézia koronázásánál asszisztált.¹⁰² Ő várta az új uralkodót az országhatáron, illetve a koronázási szertartáson a kalocsa-bácsi érsekek szokásos feladatait végezte: Gábor érsek volt az új uralkodó első kísérője a szertartáson, ő kérte fel Esterházy Imre hercegprímást (1725-2745) a koronázásra, a primással együtt vezette Mária Teréziát a trónhoz és együtt terítették rá Szent István palástját. Kivételesen a primás helyett ő vette le az új királynőről a koronát a prefáció végén, az áldozás után ő helyezte vissza a fejére, valamint adta vissza neki a jogart. Ugyan az unokaöcs Patachich Ádám idején is új uralkodót kapott a Magyarország 1780-ban II. József személyében, de ő nem koronáztatta meg magát, és az Országgyűlést sem hívta össze. A kalocsa-bácsi érsekek az akkori legfelsőbb bíróság, a Hétszemélyes Tábla (*Excelsa Tabula Septem-Viralis*) tagjai is voltak. A megyéspüspökök kezében más feladatok is voltak, egy ilyen fontos megbízás volt egy-egy vármegye főispánsága. A kalocsa-bácsi érsekek Bács megye főispáni hivatalát viselték egészen 1776-ig.¹⁰³ Patachich Gábornak a vármegyét még háborúk és pestis közepette kellett kormányoznia, az unokaöcs Ádám a század végén azonban már nem kaphatta meg a hivatalt, mivel azt nem egyháziakra bízták.

Patachich Gábornak kissé ügyetlen politikus volt, ami néhány kevésbé sikerült döntésén is látszik. Ilyen volt a primással és Béccsel való összetűzése egy aztán soha meg nem tartott zsinat összehívása miatt 1733-1734-ben;¹⁰⁴ Mária Terézia koronázási miséjével kapcsolatban a végzendő funkciók miatti összetűzése,¹⁰⁵ és a nádorról való

102 KOLINOVICS G., *Nova Ungariae Periodus, anno primo gynaeco-cratiae austriacae inchoata, sive Comitiorum Generalium...* Budae 1790. 141sk, 152-158, 220-236.

103 A híres hadvezér, Berlin megsarcolója, Hadik András (1710-1790), Futak grófja volt Bács vármegye első nem egyházi ember főispánja. Vö. Esterházy Ferenc királyi kancellár levelét Patachich Ádám váradi püspöknek. KFL I.1.a. Capitulum, vegyes iratok, Bécs, 1776. február 2.

104 Patachich Gábor levele III. (VI.) Károlynak: Kaptol (Zágráb), 1733. július 18. MOL A 30 Litterae Archiepiscoporum, Patachich Gábor, N. 483/1733; Patachich Gábor levele a Kancelláriának: KFL I.1.a. Jura Sedis Aeppalis, Pest, 1733. szeptember 19.; Patachich Gábor levele a Kancellárnak, Kalocsa, 1733. november 9.: KATONA, *Historia metropolitanae*, II., CIV; Patachich Gábor levele P. Georg Tönnemann SJ császári gyónatónak: KFL I.1.a. Jura Sedis Aeppalis, P. Georg Tönnemann SJ-nek, Kalocsa, 1733. november 9.; P. Georg Tönnemann SJ válasza Patachich Gábornak: Uo., Bécs, 1734. január 2.; Patachich Gábor levele Dávid Ferenc római ágensének: Uo., A római ágensének, Kalocsa, 1733. november 9.; Patachich Gábor levele III (VI.) Károlynak, amelyben jelzi saját tartományi zsinat összehívásának szándékát is: Uo., [Kalocsa], 1734. március 23.; Patachich Gábor válasza P. Georg Tönnemann SJ-nek, annak Bécsből, annak 1734. március 17-én küldött levelére: Uo., Kalocsa, 1734. március 23.

105 KOLINOVICS, 220-236. A források a *Te Deum* himnusz éneklésének jogáról szóló vitát említik, mivel azt előrehaladott kora miatt a hercegprímás nem vállalta. Végül nem a rangsorban következő kalocsa-bácsi érsek, hanem Esztergom első szuffragáneusa, az egri püspök nyerte meg a vitát. Lényegtelen presztízsvitának tűnik a dolog, de lehetséges azonban, hogy valójában a koronázási hálaadó mise végzésének jogáról volt szó – és ha így nézzük, akkor már nem is egy mellékes részletkérdés volt a vita tárgya.

vitája az 1741-es Országgyűlés alatt,¹⁰⁶ aminek következtében el is hagyta Pozsonyt. Patachich Gábor ügyetlensége talán annak tudható be, hogy fiatalon kapta meg az érseki kinevezést.

Ugyanez nem mondható el az unokaöcs Ádámról, mivel ő az érseki kinevezése előtt különböző egyházi és állami hivatalokban szerzett tapasztalatot: volt kanonok, delegátus, katonai parancsnok, aztán egyházi tanácsos a bécsi Kancellárián kilenc éven keresztül, illetve váradi püspökként Bihar vármegye főispánja. A sors fintora lehetett, hogy Kalocsán már nem jutott neki igazi politikai feladat, viszont annál többet tehetett a kultúra és a nevelés területén. Ádám elnöke lett a Budai Egyetemnek,¹⁰⁷ része volt a Hittudományi Kar reformjainak kidolgozásában,¹⁰⁸ ezen kívül létrehozott egy jelentős könyvtárat, amely az egyik legnagyobb volt a korabeli Magyarországon: 1784-ben 18.992 kötetet tett ki.¹⁰⁹ Egész Európában ágensei voltak, akik könyveket vásároltak neki. Patachich Ádám olyan fontos személyiségekkel tartott kapcsolatot, mint a levéltáros és későbbi bíboros Giuseppe Garampi (1725-1792), vagy a teológus Francesco Antonio Zaccaria (1714-1795).¹¹⁰ Emellett olyan tudományos, a szakemberek által nagy jelentőségűnek tartott műveket is írt, mint a – sajnos kiadatlanul maradt – latin-román¹¹¹ vagy a latin-illír-német szótára,¹¹² de megemlíthetjük a klasszikus latinban megfogalmazott verseit is.¹¹³ Könyvtára és kézirataiban abban az Érseki Kastélyban nyertek végleges helyet, amelyet ő maga építtetett.¹¹⁴

Az új rezidencia a főegyházmegyei trienti-barokk megújulás beteljesedésének jelképe

106 Uo., 540.

107 KATONA, *Historia metropolitanae*, II., CCVII.

108 Patachich Ádám ezzel kapcsolatos levelezése a KFL-ben található meg: KFL I.1.a. Nagyszeminárium, tanulmányi rend, 1777-1778-as évek.

109 KÉKESI J., *A kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár. 1784-1964*. Kézirat a KFK-ban. Kalocsa 1964. 7.; A könyvtár jelenleg mintegy 150.000 kötetet számlál.

110 KFK Ms 447.

111 KFK Ms 706/2 *Lexicon compendiarum Latino-Valachicum complectens. Dictiones, ac phrases Latinas cum Valachia earum interpretatione*; KFK Ms 706/1 *Institutiones linguae Valachicae sive grammatica compendio exhibita*.

112 KFK Ms 704 *Dictionarium Latino-Illyricum-Germanicum*.

113 Patachich Ádám irodalmi tevékenységéről néhány éve jelent meg egy monográfia: TÓTH S. A., *Rómából a pannon árkádiába*. Budapest 2004. Ez az érdekes kötet egy fontos hiánypótló mű. Egyházi nyelvvezető ugyan egy kicsit bizonytalan, de szerző irodalomtörténész, aki Patachich irodalmi tevékenységét vizsgálta.

114 JERNYEI KISS J., *A kalocsai érseki székesegyház és rezidencia megújulása a 18. században*. 271-274. In: *Kalocsa történetéből*. Szerk. KOSZTA L. Kalocsa 2000. 243-282.; JERNYEI KISS J., *Patachich Ádám és a kalocsai érseki rezidencia*. In: *Patachich Ádám érsek emléke*, 67-70.; Winkler Pál és más szerzők a tervekét Oszwald Gáspárnak (1727-1781) tulajdonítják, azonban nem veszik figyelembe azokat a változtatásokat, amelyek Patachich Ádám megérkezése után történtek. JERNYEI KISS J., *A kalocsai érseki 270.*, 73. jegyzet; WINKLER P., *A kalocsai érseki kastély és főszékesegyházi könyvtár története*. Kalocsa 1932. (Árpád könyvek 43.) 21sk.

lett. Joggal idézte a korabeli üdvözlő feliratot Katona István a két Patachich érsek főpapi munkásságát summázva:

*Nagybátyot és öccsét is a jósors óvja bizonynyal:
hogy, mit az ős elkezdett, megkoronázza az utód.*¹¹⁵

A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye példája is jól mutatja, hogy a török utáni katolikus megújulás időszak volt a XVIII. század, amely fellendülést és szilárd szerkezetet adott a magyar Egyháznak több évszázadra. A rezidencia befejezése azonban egyidejűleg már a nagy korszak végét is jelezte, amely Magyarország déli részén fájdalmasan későn kezdődött és fájdalmasan rövid ideig tartott. II. József uralkodása és a Francia Forradalom egy új korszak kezdetét jelezték, a XIX. század pedig nagy egyházi és állami szerkezeti változásokat hozott magával.

*Dr. Tóth Tamás
főiskolai docens, GFHF*

¹¹⁵ KATONA, *A kalocsai érseki egyház*, II., 233.; Az eredetiben: „Fortuna genitrice satus patruusque neposque; / terminet ut patri grandia coepta nepos.” KATONA, *Historia metropolitanae*, II., CCV.; A hajósi nyári rezidenciát Patachich Gábor építtette. Patachich Ádám idején, 1776-ban a feliratot a pallium és a bul-lák átadásának ünnepi eseményére készítették.

